

Postava chlapca a mládenca v konceptoch slovenskej literatúry (nielen) pre deti a mládež

<https://doi.org/10.34739/clit.2021.15.18>

The Boy and Bachelor in Slovak Literature (not only) for Children and Young Adults

In the text, it is possible to observe the character of a young man which in a literary-historical perspective corresponds to several literary types in Slovak literature. The interpretation focuses on modelling and transforming a plebeian and obedient hero into a modern, educated and confident bachelor. At the same time, it marginally touches on the image of a man / father, who changes into an uncertain, unreliable and often absent parent on the axis of the dominant and patriarchal. The text also presents poetological aspects of the protagonists' creation: a realistic image in Kukučín's short stories, a slightly subjectivised and expressive image of a boy of interwar prose, a naive and stylised type from the 1950s fiction, an immediate, an authentic and plastic hero modelled by modern prose in novels for young adults. Transformations of construction can also be observed at the linguo-stylistic level of texts, the way of narration, and the choice of narrator.

Keywords: the boy character, realistic image, subjectivisation of storytelling, character transformation, language of the work

Úvod

Prvenstvo a priekopnícke zásluhy v uvádzaní detských postáv – dedinských detí, prevažne chlapcov, študentov a celkovo mladých ľudí do poviedkových, novelistických i románových príbehov patrí vo vývinovom procese slovenskej prózy Martinovi Kukučínovi. Nie že by pred ním nik detských protagonistov nepredstavil čitateľom, no v predrealistickej próze zohrávali deti zväčša len epizodickú, pomocnú a dekoratívnu úlohu v umelo vytvorených, skutočnému životu veľmi vzdialených príbehoch ilustrujúcich

mravoučné a didaktické spodobenia života¹. Okrem Kukučina sa o umelecké stvárnenie detí v období realizmu zaslúžil aj J. G. Tajovský predovšetkým starootcovským cyklom a poviedkami zobrazujúcimi sociálnu aj ľudskú biedu prostredníctvom detských a nedospelých sluhov, slúžok, sirôt a postihnutých detí. V širšom literárnom kontexte to možno vnímať ako nadväzovanie na dickensovskú kritickorealistickú podobu sveta prostredníctvom obrazov úbohých detí. U oboch slovenských autorov zohrali dôležitú úlohu autobiografické prvky a tiež autopsia učiteľského pôsobenia na dedine. Tajovský do literárneho Jožka projektoval svoje detské roky a spolužitie so starými rodičmi v Tajove. Priame rozprávanie a množstvo faktografických údajov priamo naznačujú autobiografickosť týchto próz. Osud chlapčenského rozprávača sa odкрýva autentickými vtipnými aj smutnými príbehmi zo života starých rodičov na dedine koncom 19. storočia. Pozornosť v úvodnej časti však sústredíme na Kukučínove obrazy chlapčenského a mládenectva v širšom horizonte vybraných literárnohistorických podôb chlapčenskej a dospievajúcej postavy v literatúre pre deti od realizmu do súčasnosti. Predstavujeme autorský koncept, modelovanie postavy v závislosti od doby, prostredia, sociálneho statusu postavy, rozprávačské stratégie a jazyk próz.

Ľuďom osožný, Bohu príjemný

Obraz mládenca v próze M. Kukučina je podávaný realisticky s prvkami ľudového rozprávania, s typickými vrstvami dedinského prostredia, subtilnými opismi dediny i prírody, množstvom dedinských charakterov a ich vzťahov, ich vonkajšou i vnútornou charakteristikou a živými hovorovými i nárečovými dialógmi. Prototypy svojich postáv nachádzal v dedinských chlapcoch a mládencoch zväčša z prostredia Oravy. V poviedkach i novelách so školskou tematikou ponúkol pestrú mozaiku charakterov, pričom pri ich modelovaní sa zrejme vracal do svojich študentských čias. Kukučínove poviedky neboli intencionalne zamerané na detstvo, jeho podoba života prostredníctvom chlapčenských hrdinov viedla aj k zobrazovaniu sociálnej tematiky, širšieho spoločenského života, zvykov, rituálov, každodenných či nekaždodenných situácií dedinského života. Autor zároveň novátorsky objavuje vnútornú náplň detského a študentského života stvárňovaním vekových zvláštností detí

¹ J. Poliak, *Kukučínove rozprávky o detských a študentských rokoch*, [v:] M. Kukučín, *Spod školského prachu*, Bratislava 1963, s. 282.

a dospievajúcich, stavom telesného aj duševného vývinu, ohraničenosťou poznania, detskými záujmami a túžbami smerujúcimi k dospelosti.

Chlapčenských hrdinov zobrazuje Kukučín podľa J. Poliaka jednak ako vzdelancov, intelektuálov, ktorí si odchodom z domu na štúdiá a vzdelávaním budujú predsudok o odstupe od obyčajných dedinských ľudí, alebo ten predsudok v nich živia rodičia a sami im preukazujú neobyčajnú úctu. Iným typom dedinských študentov sú tí, ktorí len ťažko opúšťajú rodný dom a dedinu a pri ich charakterokresbe autor líči stavy spojené s vnútorným myšlienkovým svetom chlapcov či vypätým subjektívnym prežívaním hraničných situácií, ktorými boli rozlúčky a odchod na štúdiá a remeslá. Práve v týchto prvkoch sú pravdepodobne obsiahnuté spomienky na vlastné detstvo a pocity, aké kedysi sám autor prežíval pri odchodoch z domova².

Z bohatej ponuky poviedok a noviel so školskou tematikou – *Z teplého hniezda*, *Do školy*, *Pred skúškou*, *Veľkou lyžicou*, *Poza školu*, *Tichá voda*, *Mladé letá* sa zameriame na niektorých Kukučínových hrdinov-chlapcov z gazdovských, sedliackych i chudobných rodín. Protagonisti sú determinovaní dedinským životom, rodinami a finančnými možnosťami rodičov, ich hodnotovým rebríčkom, aj zvykmi a tradíciou. Jednou z tých tradícií bolo zabezpečiť dedičov gazdovstiev, ktorými boli najstarší synovia či jedináčikovia. No zvykom bolo postarať sa aj o mladších synov, ktorým sa dostávalo možnosti ísť „na prístupky“ do inej rodiny bez mužského potomstva, alebo uplatniť rozumový potenciál či remeselnícke zručnosti. Najstarší syn totiž zostával „na hotovom“, na rodičovskom gazdovstve a mladším prináležalo ísť na remeslo alebo na učenie, najčastejšie za farára alebo učiteľa. Výber školy alebo remesla, ako to predstavuje vo viacerých príbehoch autor, niekedy záviselo nielen od rozhodnutia rodičov, ale aj širšej rodiny a dediny. Takouto postavou, ktorá je determinovaná rozhodnutím širšieho kolektívu, je Maľko z poviedky *Z teplého hniezda*, ktorého príde na jeho cestu za remeslom do maďarského mesta vyprevať a obdarovať celá rodina aj časť remeselníkov z dediny. Matejov najstarší brat zostáva na rodičovskom, starší ide na prístupky, a pretože jeho ešte v detstve sľúbenej neveste sa narodí brat, jej rodina ho ako cudzieho budúceho gazdu potrebovať nebude. Namiesto prístupkov musí odísť za remeslom do sveta, odkiaľ sa už možno domov nikdy nevráti. Preto rituál rozlúčky a obdarovania trvá takmer celý deň. Ak by sa náhodou vrátil domov

² *Ibidem*, s. 283-284.

nevyučení, bol by na posmech celej dedine. O tichom smútku a strachu hrdinu sa možno dozvedieť prostredníctvom objektívneho rozprávača, ktorý odkrýva aj pohnuté emócie chlapca pri rozlúčke, vnútorný emocionálny svet chlapcovej matky aj Matejových bratov. Pre všetkých je odchod chlapca do sveta smutnou udalosťou, len otec musí svoje emócie ukrývať, ako sa to od neho ako najvyššej autority v rodine očakáva. Jeho slzy musia zostať skryté aj pred najbližšími, lebo rozhodnutie poslať syna do sveta vyšlo od neho. Takýto obraz silného a rozhodného otca sa opakuje aj v iných poviedkach a opakujú sa aj obrazy rozlúčky hrdinu so svojím domovom. Rozprávanie o tradíciách pri mužských potomkoch v tejto poviedke poukazuje aj na nepísané pravidlo dediny vo výbere mužských mien v rodine. Najstarší syn sa zvykne volať Jano (alebo nesie otcovo meno), prostredný Ondrej a najmladší Matej. A hoci je v dedine Matejov podľa farskej kroniky mnoho, málokto s týmto menom naozaj v dedine aj žije, lebo všetci jeho nositelia sa rozprchli do sveta. Tradícia mien je zrejmá aj z ďalšej poviedky pod názvom *Do školy*. Ondrej Rybár je mladším synom v gazdovskej rodine, a tak sa mu dostalo cti študovať kdesi na juhu krajiny, kam všetci už chodia železnicou, len on na voze s koňmi alebo peši, kde chlapci nosia naškrobené golieriky a manžety na košeliach, ale on iba voľnú ľanovú halenu, kde sa jedávajú pečené ryby, mäso, a on iba posúchy, koláče a čierny chlieb. Sedliacky chlapec si uvedomuje svoju odlišnosť a svoj pôvod a príležitosť študovať ho neteší, ale vždy je to lepšia možnosť, ako odísť na remeslo: „Čo by ja nemohol ostať doma? Čo by ja nemohol gazdovať? Ale tu vidí, že na to je brat Jano. Tomu zostane gazdovstvo, lebo je starší. Mladší musí na inej postati hľadať svoj kus chleba. Čo mal robiť? Voľky-nevoľky musel sa oddať učeniu“³. Koniec vakácií je pre každého Kukučínovho hrdinu, rovnako aj pre Ondreja, najťažším okamihom v jeho študentskom živote, akokoľvek si uvedomuje záväzok voči očakávaniam a nákladom rodičov. Otcova predstava „zeme kananejskej“ na juhu monarchie prekrýva bolesť z rozlúčky aj pohľad na smutnú a užialenú ženu: „Každý tam zostane a ďakuje Bohu, že je tam. I Ondro ta pôjde. Čo tuto? Na tú psotu sa dívať, švábku škrabať?“ Naskočila mu červeň na tvár, i oči svietia. Prezradil najtajnejšiu túžbu“⁴. A tak Ondrej každé leto s ťažkým srdcom opúšťa svojich rodných, ktorí žijú v nádeji na lepší život svojich detí. Opisy vnútorných stavov svojich chlapčenských postáv sú autentické a presvedčivé, nimi sa Kukučín vracia do svojho detstva

³ M. Kukučín, *Spod školského...*, op. cit., s. 33.

⁴ *Ibidem*, s. 37.

a podobných smutných situácií. Keďže tieto poviedky so študentskou tematikou vznikli v čase autorových pražských štúdií, boli presiaknuté množstvom clivých rozlúčok chlapcov, obrazov otcov, premáhajúcich smútok, aj matiek len ťažko opúšťajúcich svoje milované dieťa:

Vytvorili ho spomedzi seba. A to prečo? Sám nevie prečo. Vie iba, že nemá tam miesta, prítulku. Nuž sirota je naozajstná, bárs má otca i mater. Odvrátil sa a utiera ťažké slzy tichej ponosy. Iba mať tuší, prečo plače jej dieťa. Ale ona má útechu — vie, prečo sa toto všetko robí. Vie, že z tohto utrpenia, strádania vyrastie veľká radosť. Bude šťastný, samostatný, **ľuďom osožný, Bohu príjemný**. Veď ona sa za to vrúcne modlieva, a to sa i splní, ona to pevne verí, i čaká. A akoby ho chcela utíšiť, hladí ho po hlave a tisne ju k svojim rozbúreným ňadrám.

(...) Tak mu, hľa, rozpráva, tak ho naučia. Veci všetko známe, ale vždy nové, keď pochádzajú od matere. V hlase sa chveje žiaľ i úzkosť. Veď nevie, čo ju čaká, i syna. Hádam nešťastie, možno i smrť. A dieťa samotné v cudzom svete, nemá kto nad ním bdieť. Preto napred ho napomína, vystríha, naučia i teší. Bárs Ondro myslí už na inšie, predsa reč materina nachodí cestu k srdcu i preniká jeho zátvorom. Rozrýva ho, obmäkčuje; budí v ňom dobré úmysly, krásne predsavzatia⁵.

Aj novela *Tichá voda* predstavuje všetky doteraz spomínané prvky Kukučínovej tematizácie študentského života a zobrazovacej metódy: patriarchálneho otca, pod ktorého kuratelu patrí syn, jeho výchova, kňazské vzdelanie aj budúcnosť, ženský svet, ktorý tvoria matky a dcéry, čiastočné vylúčenie z kolektívu vrstovníkov po odchode do školy, obdiv dedinčanov, ktorý veľakrát prechádza do vykrania, premenu jedálneho lístka a rôzne jazykové ornamenti pri rozhovore s mládencom, navrátiťším sa na vakácie. V tejto próze autor výnimočne využil rozprávanie v ich-forme na rozdiel od objektívneho rozprávania ostatných príbehov, čím dáva vyniknúť rozprávačovi a jeho vnútorným monológom, emocionálnym pohnútkam a obavám. Hlavný protagonista a rozprávač Jožko patrí k prvým chlapčenským postavám, cez ktorej prizmu predstavuje Kukučín problémy dospelosti vo vzťahu k rodičom, sestre, kamarátom, prvé vlastné erotické skúsenosti i ľúbostný príbeh svojej sestry, ukazuje rozprávača aj v menej priaznivom svetle so všetkými nekalými a negatívnymi myšlienkami, ktoré sú súčasťou psychického sveta každého mládenca.

⁵ *Ibidem*.

Cyrilovi v poviedke *Veľkou lyžicou* jeho osud akoby predurčilo meno, ktoré dostal pri krste od farára po vierozvetcovi. V dedine ho dovedty nik nepočul, a tak jeho výnimočnosť predznamenala aj nositeľa, lebo mal „chlapec na svoj vek mnoho rozumu“. „Otec nevedel sa prenaďávať, kde sa v ňom toľká múdrosť berie. Čo povedal, mohlo sa hneď za ním spisovať. Miško bol by sa ver dal na to, ale chudák nevedel písať tak chytro, ako chlapec hovoril“.⁶ Rozhodnutie rodičov dať syna študovať bolo v tomto prípade podporené dostatkom, lebo štúdium za farára, ako u väčšiny Kukučínových mládencov, si vyžadovalo množstvo výdavkov a šetrenia. Pre Ferancovcov vyštudovaný syn jedináčik znamenal šancu lepšieho a dôstojnejšieho života aj pre nich, a tak si pomaly uskutočňovali svoj „ružový sen“. Pre ostatných dedinčanov bolo nepochopiteľné, aby „dakto, čo má len jedno dieťa, i to poslal preč, a to ani nie na remeslo, ale kdesi do škôl“⁷. Práve v reakciách dediny dáva autor vyniknúť predsudkom a zaostalosti pretavenej do ľudových výrokov v prehovoroch postáv: „Ten papľuh na sedliaka už vie primoc. Čo bude potom, keď sa ešte viac naučí! Taká potvora prevráti celú dedinu čím hore, tým dolu“⁸; Pozrite, ten si dal syna do škôl. Bude mať z neho pána.⁹ Škola znamenala moc, cestu k ovládnutiu iných, „hrubý strom“, do ktorého preda len sedliak nemal by zatínať sekerou. S vedomosťami o svete, ovládaním latinčiny a matematiky sa študent stáva akousi vyššou bytosťou, vie viac ako celá dedina spolu, aj pre matku je už pánom, pre ktorého treba variť panské jedlá. No vnútorný svet protagonistu, jeho myšlienky, ktoré autor odkrýva v prázdninovom čase, patria obyčajnému chlapcovi, ktorý sa túži hrať s ostatnými deťmi, liezť po stromoch a jesť kradnuté višne a obyčajné jedlá. Formulácia pocitov neistoty a opustenosti, ktoré opanúvali hrdinov a robili z nich „siroty“, sa objavuje takmer v každom príbehu o dedinskom študentovi, ktorý sa vydal na cestu za vzdelaním a lepším životom, „Bohu na slávu a ľuďom na osoh“.

Chlapčensstvo a plebejstvo v medzivojnovnej literatúre

Univerzálny dobový znak v literatúre medzi dvoma vojnami – umelecký pluralizmus sa dostal aj do literatúry pre deti. Determinovali ho, ako píše J. Kopál, vyostrené spoločenské vzťahy a životné pomery detí

⁶ *Ibidem*, s. 49.

⁷ *Ibidem*, s. 50.

⁸ *Ibidem*, s. 51.

⁹ *Ibidem*.

z ľudových vrstiev v triedne rozdelenej spoločnosti¹⁰. Diferencujúce činitele nových vývinových prúdov v literatúre 20. a 30. rokov dvadsiateho storočia boli miera exponovania spoločenského aspektu, noetický postoj k riešeniu sociálnych a etických konfliktov a potom spôsoby ich umeleckého zobrazovania¹¹. Medzivojnová próza, v ktorej sa umelecky konštituovala literatúra pre mládež, sa vydavateľsky zameriavala na zobrazovanie sociálneho statusu hrdinov. Išlo najmä o tvorbu autorov píšucich pre dospelých, ktorých diela niesli prvky autobiografickej prózy alebo boli návratom do detstva a dospievania a vznikali aj z akejsi vnútornej potreby autorov a autoriek konfrontovať sociálnu a ľudskú biedu prvej polovice 20. storočia na osudoch detí. Janko Alexy vytvoril svojho *Ondrejka* (1924) so zámerom poukázať na ľudskú biedu v kontraste s detskými predstavami a túžbami, L. Podjavorinská *Ondrejka* z poviedky *Baránok Boží* (1932) vytvorila ako typ predstavujúci všetky vojnové siroty a opustené deti, ktoré strádali v spoločnosti aj vďaka neľudskému zaobchádzaniu povolaných dospelých starať sa o tých najzraniteľnejších. Rázusov *Maroško* (1932) bol návratom do autorovho detstva ako obraz plebejstva, z ktorého sa možno vymaniť len vzdelaním. Typ chlapca či dospievajúceho muža bol modelovaný v tomto období aj s patričným revolučným a kritickorealistickým nábojom, čo sa stalo východiskom pre socialistickorealisticкую prózu *Jano* (1931) Fraňa Kráľa. Postava Jana a jeho tragický osud ako obžaloba života v triedne rozdelenej spoločnosti vyvolal v svojej dobe silný spor¹². *Jano* bol koncipovaný ako typ proletárskeho chlapca z rodiny, ktorej biedu podčiarklo aj vysťahovalectvo za prácou a smrť otca. Vrchárskeho chlapca, dieťa prírody, stvoril v postave Jerguša Lapina z románu *Zbojnícka mladosť* (1937) L. Ondrejov cez „expresionistický naturizmus a psychologizmus v sociálnej téme“¹³. Aj v jeho prípade išlo o prózu s prvkami autobiografie, no autor modeloval svojho protagonistu s prvkami mýtizácie, idealizácie a typizácie s ilúziou slobodného života v lone prírody. Postava Ivka Hancíka z prózy *Ivkova biela mať* (1938) bola zase vytvorená realistickými postupmi s výraznými expresívnymi prvkami zdôrazňujúcimi vnútorný svet hrdinu, ťaživú atmosféru prostredia v kontraste s ilúziami o svete. Personálny

¹⁰ J. Kopál, *Literatúra pre deti v procese*, Bratislava 1984, s. 43.

¹¹ *Ibidem*, s. 43.

¹² Spor vyvrcholil na Kongrese slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach v roku 1936 v pertraktovaní otázky prístupu k umeleckému zobrazovaniu života detí, pričom na jednej strane boli zástancovia obrazu drsnej životnej reality a na druhej jeho eliminácia kreovaním sveta optimistickej životnej harmónie (*Ibidem*, s. 45).

¹³ *Ibidem*, s. 44.

rozprávač priniesol nový rozmer v zobrazovaní psychológie postavy prostredníctvom nevlastnej priamej reči a vnútorného monológu. Východisko z neutešenej reality či zmysel života vidí hrdina v práci napriek tomu, že tvrdá robota ničí ľudské emócie, lásku a porozumenie v rodine. Je však cestou k sebaopoznávaniu a poznávaniu ľudských osudov. Hoci sa medzivojnový hrdina v próze viazal na autobiografiu, nešlo len o jeden ľudský osud. V autorskom zámere išlo skôr o typizáciu biedneho protagonistu (proletárskeho, robotníckeho, vrchárskeho, plebejského) pochádzajúceho z tých najnižších sociálnych vrstiev, ktorého osud záležal viac od spoločenského než individuálneho života. Literárne postavy dospievajúcich chlapcov smerovali k univerzalizácii ľudského osudu a obrazu dehumanizácie buržoázneho spôsobu života na osudoch tých najzraniteľnejších – detí.

Chlapec družstevník a budovateľ

V mozaike kreovania chlapca nemožno obísť ani obdobie 50. rokov 20. storočia, keď sa obraz človeka a jeho poslanie v literatúre spájali s prestavbou nového školského výchovného systému (v nadväznosti na Jednotnú školu po februári 1948). V próze v priebehu niekoľkých rokov dominoval obraz chlapca-pioniera a mládežníka-zväzáka usilujúceho sa o zaradenie do kolektívneho a budovateľského procesu. Za všetky prózy výberovo uvádzame dvojicu chlapčenských hrdinov z románu *Černobodka* (1953) E. Čepčekovej: Vinco Hranaj a Paľo Topárka ako čerství pionieri reagujú na žiadosť predsedu družstva, aby sa aj deti namiesto hier a zabíjania času podieľali na rozvoji výroby jednotného roľníckeho družstva. Autorka ponúkla nepríťažlivú a vymyslenú tému, postavám chýbal psychologický rozmer a motivácia k činom, charaktery boli vytvorené zjednodušene a plocho, nepresvedčivo a podobne ako v literatúre pre dospelých, schematicky. Prehovory aj celé dialógy boli v zajatí ideológie a propagandy: „Len preto ich zavraždili, že boli komunisti, že svedomite pracovali na tom, aby sa nemali dobre len boháči, ale aby sa vodilo na dedine dobre všetkým, ktorí pracujú.“ „A kto boli tí vrahovia?“ opýtal sa Vinco. „Dedinskí boháči... Kulaci, ktorí sa spojili s nejakým americkým agentom“¹⁴. Chlapci sa nehrali, nezaujímal sa o kamarátov, neplnili si svoje prania, ale naplňali družstevné plány a chovali teľa v prospech ostatných.

¹⁴ E. Čepčeková, *Černobodka*, Bratislava 1953, s. 99.

Hrdina na všedný deň

Úplne nové a prelomové chlapčenské postavy vytvorila Klára Jarunková¹⁵ v prózach zo 60. a 70. rokov minulého storočia. Už v prvom, podľa literárnych vedcov prelomovom diele z oblasti literatúry pre deti, predstavila postavy Mira a Miša inak ako v dovtedy zaužívaných literárnych modeloch. V *Hrdinskom zápisníku* (1960) bola jej literárna originalita podľa O. Sliackeho zosobnená v komickej detskej naivite, zacielenej na ironizáciu spoločenských faktorov, ktoré sa chápali ako fundamenty oficiálnej socialistickej výchovy detí. Persiflážou karikovala formálnosť tejto výchovy a svoj autorský postoj i výraz prezentovala novou dimenziou, prejavujúcou sa ako vývinová výnimočnosť a stimulatívnosť zároveň¹⁶. Hrdinský zápisník bol koncipovaný na priamom, vtipnom a bezprostrednom rozprávaní šiestaka Mira Fazulku o každodenných „hrdinstvách“ zo školy aj rodiny. Životnú skutočnosť autorka umelecky identifikovala predovšetkým prostredníctvom priezoru detského, zväčša naivného a úprimného, no kritického pohľadu. Uprednostnila komponent detského pred dospelým, alebo presnejšie dokázala vyvážiť detský a dospelostný prvok, čo bolo základným predpokladom akceptácie špecifického estetického kódu – detského aspektu – a prejavu mimoriadnej dávky autorkinho talentu vyťažiť z každodennej školskej, kamarátskej a rodinnej reality výnimočnosť. Chlapčenský rozprávač prirodzene reaguje a komentuje svet dospelých, čo s jazykovými prostriedkami ladí napriek tomu, že dobová kritika považovala Jarunkovej postavy aj jazyk za nevyhovujúce a przniace detský svet. Okrem hovorovej reči dielo obohatila aj slangom, žiackym žargónom a pestrou syntaxou.

Odvtedy sa v Jarunkovej tvorbe takmer programovo objavovali prózy o prebúdajúcej sa mužnosti s postavami, v ktorých „sleduje svojich hrdinov na krivolakých cestách za čťou, charakternosťou, za vlastnosťami, ktoré sa spájali s jej ideálom slovenského mládenca.“¹⁷ Každý z jej hrdinov sa ocitá v zložitom životnom období dospievania, problémových situáciách, zväčša v ostrom konflikte nielen s dospelými, ale aj so sebou samým, v prekonávaní

¹⁵ Klára Jarunková je dodnes najprekladanejšou slovenskou autorkou literatúry pre deti a mládež, jej romány a novely vyšli približne v 37 jazykoch, niektoré vo viacerých vydaniach. Jej kniha *Brat mlčanlivého vlka* dosiahol 52 zahraničných vydání a román *Jediná* 36 vydání.

¹⁶ O. Sliacky, *Ostrov ľudskeosti*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2002, roč. IX, nr 3, s. 2.

¹⁷ J. Šrámková, *Tiché búrky ľudskeosti*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2005, roč. XII, nr 3, s. 2.

osamelosti rodinnou, kamarátskou či širšou spoločenskou súdržnosťou. Takto možno identifikovať aj Paľa z románu *Tulák* (1973), ktorý sa po narodení najmladšej sestričky ocitá z rozhodnutia rodičov u starých rodičov s nádejou, že sa mu bude dariť lepšie v prostredí mesta so širšími možnosťami na vzdelanie ako na samote v horách. No komplikovaný vzťah Paľka so starou mamou ho doženie k úteku pred jej komandovaním a malomeštiackymi názormi, počas ktorého prechádza zložitým a náročným procesom poznania a citového dozrievania s bolestnou sebareflexiou. V závere príbehu si protagonista uvedomuje, že aj on sa správal pokrytecky, no pozrieť sa na seba ostro a nemilosrdne je veľmi náročné. Nezutekal teda od starej mamy pred ňou, ale utekal sám pred sebou: „Ušiel som pred tým podliakom, na ktorého som sa tam premenil z vlastnej vôle a zbabelosti. Lebo som si myslel, že sa ho zbavím útekou. Ale ten podliak je stále so mnou. Je vo mne. V mojej ustrašenej hlave“¹⁸. Na úteku má dosť času premýšľať o svojom konaní a vzťahu k starej mame. Stretne troch chlapcov, ktorí akoby v úlohe rozprávkových pomocníkov Paľovi nielen pomôžu, ale mu aj umožnia rozhovormi a otázkami nazrieť do vlastného vnútra a pochopiť veci, ktoré boli preňho dosiaľ nepochopiteľné, noc u strýka mu zase prinesie svetlo do konania starej mamy a dozvedá sa aj o strate jej jediného syna. Paľov útek nakoniec priniesol najväčší úžitok jemu samému, učil sa tolerancii, spolupatričnosti a aj odpúšťaní: „Všetko je také isté, ako bolo, a predsa je všetko celkom inakšie. Niečo sa predsa len muselo zmeniť. A to niečo som ja osobne. Už nie som ten ustrašený trpiteľ ani urazený hrdina, ani veľký pomstiteľ ako na začiatku cesty. Som celkom iný“¹⁹. V príbehu o Paľovi majú dôležité miesto aj ďalšie mužské postavy: poddajný a ústupčivý starý otec, ktorého Paľo ľutuje, sused Krížik ako pripomienka Paľovho svedomia, dobrý, pokojný, no nepriebojný otec, ktorý je v nemilosti starej mamy, strýko Ferdinand, ktorý predstavuje dôležitého dospelého pomocníka Paľovi v dramatickej situácii a postava uja Ruda, ktorá oživa len spomienkami. Pestrú galériu ďalších chlapčenských a mladíckych postáv plnia Ďuro Trangoš s bratom Jožom z románu *Brat mlčanlivého vlka*, traja „milordí“ z románu *Tulák*, Martin z *Tichých búrok*, aj epizódne mužské či chlapčenské postavy z ďalších próz. Autorka inštaluje svojich hrdinov na križovatku detstva a dospelosti, pričom im stret s dospelými môže spôsobiť neporozumenie, osamelosť aj bolesť.

¹⁸ K. Jarunková, *Tulák*, Bratislava 1973, s. 66.

¹⁹ *Ibidem*, s. 85.

Záver

Počiatky umeleckého zobrazovania detstva a chlapčerstva v literatúre sa viažu na realistický obraz Kukučínových študentov zo slovenskej dediny, ktorí napriek predsudkom a odstupu zostávajú vo vnútri sedliakmi s láskou k rodnej dedine a jej ľuďom. To sa odzrkadlilo v psychicko-mentálnom prežívaní postáv a jeho jazykovom stvárnení, v motivickej línii sveta dediny, ktorá formovala svojich hrdinov k životu v skromnosti, pragmatickosti a bohabojnosti. Typ dedinského vzdelanca sa v medzivojnovnej próze mení na biedneho a tak trochu aj sociálne vylúčeného plebejského hrdinu, zväčša siroty bez otca či jeho prítomnosti, ktorý sa so svojím postavením odmieta zmieriť a východisko nachádza v práci, vzdore, revolúcii či vzdelaní. Hovorovosť a nárečie sa v jazyku obohacuje naturalistickými opismi, expresívnymi výrazmi a lyrickými pasážami, čím sa oslabuje dejová línia. Socialistickorealistická metóda vytvorila aj v literatúre pre deti hyperbolizovaného a idealizovaného chlapčenského hrdinu, ktorý stojí v ostrom protiklade voči narušiteľom mladého štátu, ale aj voči akejkolvek psychickovývinovej prirodzenosti. Jarunková ako praktická realizátorka detského aspektu vytvorila celú galériu súčasných autentických chlapčenských protagonistov stojacich na prahu dospelosti, s modernými rozprávačskými postupmi a pestrým lexikálno-štylistickým diapazónom.

Register autentických súčasníkov s rôznymi tematickými zábermi po K. Jarunkovej ako priekopníčke modernej prózy s chlapčenským hrdinom rozširovala od 60. rokov minulého storočia celá plejáda autorov a autoriek. Prostredníctvom ich-rozprávania, vnútorného monológu s odhaľovaním psychických zákutí dospievajúcich mládežníkov, pestrého jazykového materiálu naprieč všetkými jazykovými rovinami sa konštituovala literatúra pre mládež na pozíciách špecifického estetického kódu. Bez postavy chlapca a mladého muža v literatúre pre deti by reflexia spoločenského bytia literatúrou nebola úplná.

Text je súčasťou riešenia témy grantového projektu VEGA 1/0043/20 *Nuda a ľahostajnosť ako prejavy strachu a úzkosti v dnešnej postmodernej dobe (Filozofické a literárne reflexie)*.

Literatúra / References

- Baláž A., *Vynášať zhlboka, podávať zľahka. Hovorí spisovateľka Klára Jarunková*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2002, roč. IX, nr 3, s. 21-26.
- Bodenek J., *Ivkova biela mať*, Bratislava 1973.
- Čepčeková E., *Černobodka*, Bratislava 1953.
- Jarunková K., *Hrdinský zápisník*, Bratislava 1960.
- Jarunková K., *Tulák*, Bratislava 1973.
- Jarunková K., *Brat mlčanlivého vlka*, Bratislava 1978.
- Jarunková K., *Tiché búrky*, Bratislava 1988.
- Kopál J., *Literatúra pre deti v procese*, Bratislava 1984.
- Kráľ F., *Jano*, Bratislava 1963.
- Kukučín M., *Spod školského prachu*, Bratislava 1963.
- Marčok V., *O virtuozite v epike*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2002, roč. IX, nr 3, s. 6-9.
- Noge J., *Próza Kláry Jarunkovej*, Bratislava 1979.
- Ondrejov L., *Zbojnická mladosť*, Bratislava 1984.
- Poliak J., *Kukučínove rozprávky o detských a študentských rokoch*, [v:] M. Kukučín, *Spod školského prachu*, Bratislava 1963, s. 281-291.
- Podjavorinská L., *Baránok Boží*, Liptovský Mikuláš 1995.
- Rázus M., *Maroško*, Bratislava 1956.
- Sedlák J., *Epické žánre v literatúre pre mládež*, Bratislava 1981.
- Sliacky O., *Ostrov ľudskosti*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2002, roč. IX, nr 3, s. 1-5.
- Sliacky O., *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960*, Bratislava 2005.
- Stanislavová Z., *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*, Bratislava 2010.
- Šrámková J., *Tiché búrky ľudskosti*, „Bibiana, revue o umení pre deti a mládež“ 2005 roč. XII, nr 3, s. 12-13.
- Tajovský J. G., *Dielo 1.*, Bratislava 1953.